

POGLED IZ BEOGRADA NA ČEHOSLOVAČKU 1968. GODINE¹

APSTRAKT: Rad se bavi vezama Jugoslavije i Čehoslovačke u drugoj polovini šezdesetih godina i složenim odnosima koji su Beograd i Prag povezivali sa politikom Varšavskog pakta i SSSR-a.

Stavovi jugoslovenskog partijskog vrha o događajima u Čehoslovačkoj, izneti na sednicama Predsedništva i Izvršnog komiteta CK SKJ od 21. i 23. avgusta 1968, u sebi su sažimali nekoliko važnih komponenta:

- duboko ogorčenje i protest protiv okupacije Čehoslovačke;
- punu podršku „narodu i radničkoj klasi“ te prijateljske socijalističke zemlje;
- upozorenje da se socijalizam ne može razvijati u pravcu društvenog napretka i slobode ukoliko je jednoobrazan a njegove forme određene u jednom političkom centru;
- zahtev da se okupacija hitno okonča uz odbacivanje svih argumenata koje iznose vlade zemalja koje su u njoj učestvovala;
- ubeđenje da je smisao okupacije da se onemoguća „dalji socijalistički razvoj čehoslovačkog društva na demokratskoj osnovi“ i na svaki način spreči dalji, veoma brzi pokret u pravcu razvitka društvenih odnosa;
- stav da je svako mešanje sa strane u unutrašnje odnose samostalnih zemalja greška a vojna intervencija nedopustiva;

---

¹ Tekst koji je pred čitaocem predstavlja prvi deo većeg istraživanja čiji će nastavak biti objavljen u nekoj od narednih svezaka časopisa *Tokovi istorije*. Arhiv Srbije i Crne Gore, f-507, III/134, IX zajednička sednica Predsedništva i Izvršnog komiteta CK SKJ od 21. avgusta 1968; ASCG, f-507, II/35, X sednica CK SKJ od 23. avgusta 1968.

– sumnju da je u SSSR-u definitivno pobedila politička struja koja misli da povrati sve ono što je „izgubljeno“ u godinama demokratizacije koju je preduzeo Nikita Sergejevič Hruščov;

– uverenje da je čehoslovačko partijsko i državno rukovodstvo u potpunosti rešeno da onemogući svaki pokušaj „antisocijalističkih elemenata“;

– svest da je pogažen suverenitet jedne zemlje i da će to negativno uticati na „socijalističke progresivne snage u svetu“ i doprineti jačanju „radničke desnice“;

– razočaranje koje nagoveštava da će se dugo i pažljivo građeni odnosi Jugoslavije i SSSR-a nužno pokvariti, što će imati i političke i ideološke i ekonomske posledice;

– potvrdu da Jugoslavija vodi „pravilnu politiku“ i da će i ubuduće, u međunarodnim odnosima, braniti stavove o nezavisnosti, potrebi za ravnopravnim međunarodnim odnosima, rešavanju sporova mirnim putem, odbacivanju svakog mešanja u unutrašnje stvari drugih zemalja.²

Navedeni stavovi bili su rezultat procene situacije u Čehoslovačkoj koju je jugoslovenski partijski vrh već duže vreme sa pažnjom pratio i dobro poznao, ali i prilika da se još jednom istaknu i potvrde osnovni postulati sopstvene spoljnopolitičke pozicije i orijentacije.

Kako i na osnovu čega su uobličeni politički pogledi iz Beograda na krizu u Čehoslovačkoj?

Više je elemenata doprinelo formiranju političkih stavova Beograda na događaje u Čehoslovačkoj. Svakako da su važnu ulogu igrali susreti i razgovori Tita sa Novotnim, Černjakom i Dubčekom tokom 1967. i 1968. godine. Veoma bitni bili su i kontakti koje su sa čehoslovačkom stranom imali Nikezić, Dizdarević, Gligorov, Crvenkovski. Bliski, na momente svakodnevni diplomatski kontakti, koji prekoračuju okvire diplomatske službe i sežu do svih najrelevantnijih državnih institucija, dodatno su doprinosili formiranju obostranih političkih pogleda. Susreti sa društvenom i intelektualnom elitom učinili su da međusobna saradnja ubrzo prestane da bude samo „linija informisanja“ diplomatskim kanalima i preraste u širok spektar personalnih i institucionalnih veza. Uporedo sa tim do relevantnih informacija se dolazilo putem međupartijske saradnje, privrednih kontakata, analizom štampe i periodike, kulturnom i naučnom saradnjom.

U drugoj polovini šezdesetih godina državno i partijsko rukovodstvo Jugoslavije našlo se na značajnom istorijskom raskršću. Opterećeno iskustvom prethodnih decenija i godina, suočeno sa dilemama o putevima daljeg razvoja

² Arhiv Srbije i Crne Gore, f-507, III/134, IX zajednička sednica Predsedništva i Izvršnog komiteta CK SKJ od 21. avgusta 1968; ASCG, f-507, II/35, X sednica CK SKJ od 23. avgusta 1968.

društva, pritisnuto narastajućom krizom, ono je, u suštini, bilo bez valjanih putokaza kuda i kako krenuti dalje. Međunarodni položaj Jugoslavije bio je stabilan, u nekim elementima gotovo idealan. Oba suprotstavljena bloka poštovala su nezavisnost i teritorijalnu celovitost zemlje. Zapad je vremenom prestao da računa sa posrednim uključivanjem Jugoslavije u njegove vojno-političke strukture, ideje o Balkanskom savezu bile su mrtve, strah da ta balkanska zemlja predstavlja „trojanskog konja“ svetskog komunizma više nije bilo realan, postojalo je ubeđenje da primer Jugoslavije erozivno deluje na monolitnu strukturu i jedinstvo zemalja Istočnog bloka. Na drugoj strani, Jugoslavija se oduprla pritiscima za uključivanjem u „lager“, optužbama za revizionizam, kampanji međunarodnog komunističkog pokreta protiv SKJ. Partijsko i državno vođstvo iskazivalo je kooperativnost i prema Istoku i prema Zapadu. Politika nesvrstanosti i jedno od vodećih mesta u tom pokretu pružali su Josipu Brozu Titu mogućnost da vodi svetsku politiku, što je bilo u neskladu sa veličinom, ekonomskim potencijalima i unutrašnjom stabilnošću zemlje. Eliminisanje straha od spoljne opasnosti posredno je uticalo na razvoj unutrašnjih odnosa, „labavljenje“ jugoslovenske federacije, otvaranje nacionalnog pitanja, osamostaljivanje republika, novo ustavno-pravno oblikovanje zemlje (amandmani na Ustav iz 1967. i 1968. godine). Unutrašnja kriza bila je duboka, istovremeno državna i partijska, idejna i organizaciona, politička i ekonomska, društvena i moralna. Zagledani u nju, najodgovorniji jugoslovenski političari su još početkom šezdesetih uočavali da kriza traje duže od jedne decenije, da u temelju potresa partiju na vlasti, obuzima državu, razara institucije i društvo. Problemi koje je izazivala bili su brojni i kontraverzni.

U vrtlogu krize koja je dugoročno pretila krahom Partije i raspadom države „ulivalo se“ više protivurečnih procesa. Institucionalni razvoj samoupravljanja doveo je do uspostavljanja ekonomske neproektivnosti privrednog sistema koji je neodložno i hitno trebalo menjati. Bez pravih sistemskih rešenja, samoupravljanje, koje je duže od decenije i po samo politički „dizajnirano“, nadograđivano ali ne i suštinski menjano, postalo je fetiš, dogma, tekovina u čije se sadržaje nije smelo dirati. Podložno samo minimalnim korekcijama, ono je suštinski kočilo dalji društveni razvoj. Raspodela društvenog proizvoda izazivala je svađu republičkih rukovodstava. Strah od slobodnog tržišta provocirao je nervozne reakcije birokratije zabrinute za svaku akumulaciju kapitala van njene kontrole. Truli kompromisi podsticali su nacionalizam i jačali birokratizam. Postojeću situaciju još beznadežnijom činila je procena i stav partijskog vrha da svaka promena u sistemu samoupravljanja kvari ugled zemlje u inostranstvu, dovodi pod sumnju jugoslovenski model socijalizma, potkopava mit o „jugoslovenskom samoupravnom čudu“. Svesno opstajanje na ekonomskom konceptu koji nije imao budućnost nije značilo samo gušenje kritičke misli, ulepšavanje stvarnosti, skrivanje istine, već dugoročno uništavanje države.

Višeslojni proces konstituisanja republika, kao samostalnih društvenih, ekonomskih i političkih zajednica dodatno je produbljivao jugoslovensku krizu. Osamostaljivanje republika bilo je praćeno pravnim haosom, ekonomskim i kulturnim zatvaranjem, nacionalnim hegemonisanjem, gubitkom svesti o potrebama i interesima jugoslovenske celine, uspostavljanjem lokalnih osećanja i svojevrsnog egoizma koji je posebno ostavio traga u sferi ekonomije, pothranjivanjem političke svesti koja više nije bila u stanju da prekorači opštinske, sreske ili republičke okvire. Posledica tih procesa bila je opšta dezintegracija. Sudar nacionalnog i jugoslovenskog bio je prisutan u svim sferama života. Pratilo ga je vidno i ubrzano međusobno udaljavanje jugoslovenskih naroda i jugoslovenskih republika, izrastanje republičkih birokratija, radikalno smanjenje svih funkcija i nadležnosti federacije, neskriveno odsustvo jedinstva prilikom rasprava o društvenom planu, investicijama, raspodeli dohotka. Bitan element društvene krize činila je ekonomija. Etatizam je bio veoma izražen u svim društveno-ekonomskim strukturama. Prisvajanje viška rada bilo je u rukama države (preko 75%). Kapital je samo manjim delom (od 31% do 26%) bio pod kontrolom privrednih organizacija. Nacionalni dohodak je već godinama stagnirao. Dugovi prema inostranstvu su se uvećavali i prekoračivali 1,5 milijardi dolara. Zalihe su činile više od 30% ukupne proizvodnje. Neiskorišćenost kapaciteta u pojedinim granama industrije dosegla je i 40%. Struktura privrede nije bila prilagođena niti izvozu niti unutrašnjoj potrošnji. Rast ličnih dohodaka, kojima je kupovan socijalni mir, premašivao je produktivnost. Ulaganja u neprivredne objekte „gutala“ su preko 30% državnih kredita. Rasipništvo, nebriga, promašene investicije postale su deo ekonomske svakodnevice. Raspodela akumulacije, investicija i dohotka, provocirala je nezasitu gramzivost političkih struktura na svim nivoima. Strana ulaganja učestvovala su u državnim investicijama sa više od 40% a u investicijama koje je federacija vršila po republikama sa 66%. Porast potrošnje bio je umnogome veći od proizvodnje koja je stagnirala. Ekonomija je postala izvor sukoba i političkih konfrontacija republičkih partijskih elita. Sve je pogodovalo odlaganju reformi i modernizacije društva.

Opštu krizu generirala je i sama partija na vlasti. Hijerarhijski ustrojena i poistovećena sa državom i vlašću, ona nije bila u stanju da podstiče razvoj i demokratizaciju društva. Oko pitanja uloge, karaktera i mesta partije u društvu bili su polarizovani unutrašnji politički frontovi. U najvišim saveznim i republičkim rukovodstvima ovladao je partikularizam, nedisciplina, korupcija, kršenje zakonitosti, odsustvo odgovornosti i drugo što je u prethodnim godinama najstrože sankcionisano. Partija je bila ona snaga koja je u jugoslovenskom društvu jedina inicirala društvene promene. Tokom šezdesetih ona nije imala snage da sebe transformiše, prilagodi se promenama u društvu, racionalno sagleda sopstveni položaj, radikalno utiče na ustrojstvo unutrašnjih odnosa, oslobodi se staljinističkih recidiva, kontrolne i nadzorne uloge, starih metoda organizovanja komu-

nista. Suštinski, SKJ nije uspeo da izvrši promenu okoštale svesti svojih kadrova i anahronog političkog mentaliteta, otrgne se od stereotipne političke kulture, težište rada prenese sa područja vlasti na prostor „idejno-političke akcije“.

I dok je sistemska kriza izazivala dubinske potrese i dobijala goleme razmere sa nesagledivim posledicama, na površini je vladao socijalni mir, privid skladnih odnosa među republikama, osećaj da je budućnost osvojena za dugi niz godina. Jugoslavija je imala razloge da bude opterećena sama sobom, ali je njen politički vrh nastojao da sa pažnjom prati i ono što se dešava u svetu, posebno u zemljama socijalizma. Promene koje su se počele dešavati u Čehoslovačkoj otuda su neminovno morale da privuku pažnju. Tim pre što je i jugoslovenski državni i partijski vrh, suočen sa gotovo nepremostivim teškoćama, tragao za rešenjima koja omogućavaju izlaz iz duboke krize u kojoj se zemlja nalazila.

U mnoštvu događaja koji su odredili odnose dve zemlje i najdirektnije uticali na „pogled iz Beograda“ na događaje u Čehoslovačkoj slobodni smo da ukažemo samo na prelomne trenutke. Koje su to „tačke“ u vremenu?

I

Godina 1967. bila je onaj trenutak u kome je jugoslovenski partijski i državni vrh sa više pažnje počeo da prati zbivanja u Čehoslovačkoj. Te godine Jugoslaviju su posetili potpredsednik vlade ČSSR-a Oldrih Černjak (28. 5 – 3. 6. 1967) i predsednik ČSSR-a Antonjin Novotni (11 – 15. 9. 1967).

Već je dolazak potpredsednika vlade ČSSR-a Černjaka potvrdio da u partijskim i političkim krugovima Praga dominira mišljenje „da postoji veoma povoljna politička atmosfera“ u odnosima Čehoslovačke i Jugoslavije, kao i da „novi ekonomski uslovi, koji proizlaze iz sprovođenja privrednih reformi u obema zemljama, omogućavaju dalje dugoročno širenje i produbljivanje ekonomske saradnje unošenjem novih netradicionalnih oblika koji odgovaraju stepenu razvijenosti naših privreda i obostranim interesima“.³ U razgovoru sa Josipom Brozom Titom, Černjak je potvrdio da privredna reforma u Čehoslovačkoj „teži istim ciljevima“ koje je postavila i privredna i društvena reforma u Jugoslaviji, da je realizovana na sličan način i ima gotovo podjednako tempo sprovođenja. Tom prilikom Černjak je naglasio, što je posebno prijalo jugoslovenskom državnom i partijskom vrhu, „da Jugoslavija, koja je u pogledu reforme otišla dalje, treba da pokaže razumevanje za mere koje je ČSSR preduzela na tom planu“.⁴

³ Muzej istorije Jugoslavije, KPR, I-3-a/19-13, Zabeleška o razgovoru koji je J. B. Tito vodio 2. 6. 1967. na Brionima sa Oldrihom Černjakom, članom Predsedništva CK KPČ i potpredsednikom Vlade ČSSR.

⁴ *Isto.*

Beograd je veoma spremno dočekaio svoga gosta iz Čehoslovačke. Informacije koje su se „slivale“ privrednim i diplomatskim kanalima govore su da se u Pragu „već dve godine intenzivno radi na pripremama i uvođenju novog privrednog sistema“. Pažnju su privlačile i promene u čehoslovačkoj unutrašnjoj i spoljnoj politici. U Beogradu je uočavano da reforma čehoslovačkog privrednog sistema zahteva nove elastičnije forme rukovođenja, poštovanje ekonomskih zakonitosti, povećanje materijalne zainteresovanosti proizvođača, uvođenje novih tehnologija i modernizaciju proizvodnje, promene u politici cena, planiranju, investicijama, kreditima, novcu, tržištu. Sa zanimanjem je posmatrano na koji način će čehoslovačka politika odgovoriti na iskušenja poput onih koje nameće pokušaj izlaska na svetsko tržište, podizanje životnog standarda, intenziviranje poljoprivredne proizvodnje, povećanje uloge proizvođača u upravljanju privredom, odbacivanje ukorenjenog nasleđa starog načina proizvodnje. Sa svim tim problemima suočavala se i Jugoslavija.⁵

Jugoslovenaki partijski vrh je bio upoznat sa Černjakovim zapaženim istupom na Plenumu CK KPČ-a iz februara 1967. Sa pažnjom su analizirane njegove reči da je Čehoslovačka u teškom ekonomskom položaju „pošto stari način rukovođenja ne važi više, a još smo radili po njemu, dok novi sistem već važi, pa ipak se još njegov uticaj ne oseća“. Smatrana je važnom njegova procena da se u privrednom razvoju Čehoslovačka nalazi u takvom periodu „kada mora odlučno da učini hirurške zahvate kako bi što pre ukinula veoma ukorenjeno nasleđe starog načina privređivanja... i negativne tendencije koje su se pojavile u prvim mesecima uvođenja novog sistema“. Asocijativno su delovali i njegovi stavovi o postojanju suprotnih mišljenja o reformi i potrebi nalaženja kompromisa između starog i novog, koji ne bi ugrozili započete procese.⁶

Smatrajući sprovođenje novog privrednog sistema osnovnom preokupacijom čehoslovačkog rukovodstva na unutrašnjem planu, u Beogradu su, sa podjednakom pažnjom, analizirani i istupi tvorca novog privrednog sistema u Čehoslovačkoj Ota Šika.⁷ Posebno stav da „ne možemo svesno ostvariti novi sistem rukovođenja a da ne promenimo principijelno naše centralno rukovođenje i da ne stvorimo uslove za istinski jedinstveno sprovođenje ekonomskih instrumenata“. Registrovano je i Šikovo odbacivanje starog „sistema direktiva“, kao i zalaganje za razbijanje resorskih i monopolističkih interesa koji razaraju privredu.⁸

U Beogradu je smatrano da uzroci zaostajanja ČSSR-a, pre svega, leže u starom načinu privređivanja i mišljenja, kao i u nasleđenoj strukturi privrede

⁵ MIJ, KPR, I-3-a/19-13, Podsetnik o ČSSR i jugoslovensko-čehoslovačkim odnosima.

⁶ *Isto.*

⁷ Pitanjem privredne reforme bavio se i XIII kongres KPČ-a održan sredinom 1966. kao i nekoliko narednih plenuma CK KPČ-a.

⁸ MIJ, KPR, I-3-a/19-13, Podsetnik o ČSSR i jugoslovensko-čehoslovačkim odnosima.

opterećenoj niskom produktivnošću, nesrazmernim razvitkom privrednih grana, previsokim investicijama, sporoj amortizaciji uloženi sredstava, centralizovanom rukovođenju. Na osnovu otvorenih ekonomskih i političkih pitanja, na koja ni sam jugoslovenski partijski i državni vrh nije imao valjane odgovore, procenjavano je da promene u privredi Čehoslovačke neminovno nameću potrebu dalje demokratizacije društva. A to je, uz ostalo, značilo: otvaranje pitanja mesta i uloge partije na vlasti u društvu i državi; podsticanje procesa osamostaljivanja svih sfera društvenog života od uticaja komunističke partije; raskid sa dupliranjem funkcija i personalnim srastanjem partije i države; nametanje potrebe da se u okvirima „idejnog jedinstva“ konfrontiraju različita mišljenja; delotvorno suočavanje i eliminacija „straha“ starih struktura da ceo proces demokratizacije „ne izađe iz zacrtanih okvira“.⁹ Bila su to ona ključna pitanja koja su, suštinski, onemogućila dalju transformaciju jugoslovenskog društva, modernizaciju privrede, reforme u državi, promene u Partiji.

Promene su uočavane i na spoljnom planu. Jugoslovensko državno i političko vođstvo je uviđalo da je čehoslovačka spoljnopolitička aktivnost usmerena prvenstveno ka Evropi i pored toga što je zemlja i ekonomski (SEV) i bezbednosno (Varšavski pakt) bila zavisna od SSSR-a. Bilo je jasno da je SSSR, putem „pojačane aktivnosti“ prema ČSSR-u, uspeo da obezbedi širu „vojnu saradnju socijalističkih zemalja“. Zainteresovanost za „proširenje“ i „produbljivanje“ saradnje sa zemljama članicama SEV-a „na ekonomskim kriterijumima“ bila je vidna. Uočavano je da se u Pragu, na svim sektorima, vodi računa o zajedničkim stavovima zemalja „lagera“, ali da se, uporedo sa tim, maksimalno koristi mogućnost „sopstvene inicijative“. I dalje su bila dominantna stara shvatanja o neophodnosti „jedinstva i akcije“ unutar međunarodnog komunističkog pokreta, ali je uz njih sve više prostora dobijalo i mišljenje da strategija i taktika svake od revolucionarnih partija, osim zajedničkih obeležja, ima i dosta specifičnog. Lagana ali uočljiva „evolucija“ stavova prema novooslobođenim i nerazvijenim zemljama, zalaganje za „nove odnose“ među socijalističkim zemljama i komunističkim partijama, poštovanje ideološke bliskosti, ali i uvođenje ekonomske logike u međunarodnim odnosima, poštovanje „konfrontacije mišljenja u međunarodnom komunističkom pokretu“, nepogrešivo su govorili da se spoljnopolitička orijentacija Čehoslovačke u brojnim pitanjima približava jugoslovenskim spoljnopolitičkim pogledima i da u toj politici postoje brojne nijanse koje je čine različitom u odnosu na Moskvu, Berlin ili Sofiju.¹⁰

Političke analize činjene u Beogradu ukazivale su da, dve decenije udaljene od sukoba oko Informacionog biroa, i Jugoslavija i Čehoslovačka imaju priliku da svoje međusobne odnose, ispunjene sukobima i nerazumevanjem,

⁹ *Isto.*

¹⁰ *Isto.*

učine prijateljskim i konstruktivnim. Procenjivano je da postoji prostor za razmenu iskustava, posebno na planu privredne reforme. Nije bilo dileme da u Pragu i dalje opstaju rezerve u pogledu društveno-političkog razvitka Jugoslavije. Uočavano je da „čehoslovački drugovi“ smatraju da u Jugoslaviji postoji ekonomska stihija, inflacija, preterana decentralizacija, neracionalno zaduživanje. Primetno je bilo i nepoverenje prema jugoslovenskoj politici nesvrstanosti i modelu samoupravljanja. Bilo je vidno da čehoslovačka strana ne odustaje od stava za „jedinственom akcijom međunarodnog komunističkog pokreta“, što je u Beogradu tumačeno kao insistiranje na „uvlačenju“ Jugoslavije u „lager“. Ali, i pored svega navedenog, bilo je nesumnjivo da između dve zemlje postoji dobra politička atmosfera, kao i ekonomski preduslovi, proizišli iz iskustava na sprovođenju privredne reforme. Sve je to nagoveštavalo „širenje“ i „produblјivanje“ saradnje „unošenjem novih netradicionalnih oblika“.¹¹

Poseta predsednika ČSSR-a i prvog sekretara CK KPČ-a Antonjina Novotnog Jugoslaviji bila je dobra prilika da se, još jednom, pristupi podrobnoj analizi procesa koji su određivali spoljnu i unutrašnju politiku Čehoslovačke Republike. Sve prikupljene informacije su govorile da je sprovođenje privredne reforme u prvi plan istaklo pitanje mesta i uloge privrednih organizacija ali da su na taj način aktuelizovana i mnoga druga pitanja poput investicionih ulaganja, cena, spoljne trgovine, životnog standarda. Proces demokratizacije društva, podstaknut privrednom reformom, nametao je promene i u drugim oblastima društvenog života. U Beogradu je procenjivano da je Čehoslovačka suočena sa brojnim pitanjima, problemima i dilemama daljeg razvoja a njen partijski vrh izložen oštroj kritici pre svega intelektualne javnosti. Uočena su i nastojanja vlasti „da unutrašnje procese drži u određenim okvirima“ uz stalno vođenje računa o kritikama koje su stizale iz SSSR-a i pojedinih socijalističkih zemalja. Postojalo je ubeđenje da posebno težak problem, koji je tek trebalo rešiti, predstavlja nužna demokratizacija odnosa u samoj KPČ, kao i „određivanje njenog mesta i uloge u novim uslovima“. Jugoslovenski partijski vrh je smatrao da promene u privrednom sistemu ČSSR-a, kao i neodložna potreba „da se partijska politika adaptira shodno novim uslovima“, najdirektnije utiču na povećanje interesa čehoslovačkog rukovodstva za „iskustvo“ Jugoslavije. Analitičari su uočavali da nekada prisutne rezerve čehoslovačkog rukovodstva prema jugoslovenskoj privrednoj reformi i ulozi KPJ u društvu stoje u obrnutoj srazmeri sa interesovanjima za procese koji su karakterisali društveni razvoj Jugoslavije. To je smatrano jednim od osnovnih razloga dolaska Novotnog u Jugoslaviju.¹²

¹¹ Isto.

¹² MIJ, KPR, I-3-a/ 19-14, Podsetnik za razgovore Josipa Broza Tita sa Antonjinom Novotnim od 11–15. 9. 1967, Prilog 1 – Unutrašnja kretanja u ČSSR.

Pred posetu predsednika ČSSR-a Jugoslaviji u Beogradu je temeljno analizirana i spoljnopolitička pozicija Praga. Analitičari su smatrali da je u spoljnopolitičkom nastupu Čehoslovačka zagovarala potrebu jedinstva socijalističkih zemalja ubeđena u neposrednu opasnost od „imperijalističkih snaga“. U Beogradu je procenjivano da su stavovi dve zemlje veoma bliski u pogledima na krizu koja je u tom trenutku potresala Bliski istok. Ipak, iz političkih poteza rukovodstva u Pragu bilo je jasno da ono zadržava rezerve prema politici nesvrstavanja koju Jugoslavija vodi, smatrajući je neefikasnom. Prema informacijama koje su stizale iz Čehoslovačke, državni i partijski vrh te zemlje bio je ubeđen da će razvoj događaja u svetu primorati Jugoslaviju na tešnju saradnju sa socijalističkim zemljama. U Beogradu je vladalo mišljenje da je „iluzije u tom pravcu“ pothranjivalo učešće Jugoslavije na konsultativnim sastancima socijalističkih zemalja u Moskvi i Varšavi posvećenim krizi i ratu na Bliskom istoku. Istovremeno je uočavano da je kriza na Bliskom istoku najdirektnije uticala da „evropska pitanja“ budu u manjoj meri prisutna u spoljnopolitičkoj aktivnosti podjednako ČSSR-a koliko i ostalih socijalističkih zemalja. Ipak, pažljivim analitičarima nije promaklo da se Čehoslovačka, poput Rumunije, počela izrazitije izdvajati stepenom svojih odnosa sa Saveznom Republikom Nemačkom. Sporazum o otvaranju trgovinskih misija u Pragu i Bonu, spremnost na uspostavljanje kulturne i naučne saradnje, liberalniji vizni režim i zajednička izjava „da partneri uzajamno respektuju gledišta“, bili su nesumnjiv znak da i SSSR počinje da pokazuje manje zabrinutosti oko „istočne politike“ SR Nemačke.¹³

Izveštaji iz Praga su govorili da postoji neskriveni interes ČSSR-a za saradnju sa Jugoslavijom.¹⁴ Smenu Aleksandra Rankovića i događaje koji su sledili (IV i V plenum SKJ) čehoslovačko rukovodstvo je prihvatilo kao unutrašnju stvar SKJ.¹⁵ I dalje su postojale rezerve prema nekim aspektima društveno-političkog i ekonomskog razvoja Jugoslavije ali je, istovremeno, prema dostupnim informacijama, raslo interesovanje za mesto i ulogu SKJ i SSRNJ u sistemu samoupravljanja. U političkim nastupima iskazivana je uzdržanost, korektan stav, dobra namera i interes za razloge i suštinu započetih procesa. Jugoslovenski državni i partijski vrh je procenjivao da saradnja SKJ i KPČ

¹³ MIJ, KPR, I-3-a/19-14, Podsetnik za razgovore Josipa Broza Tita sa Antonjinom Novotnim, Prilog 2 – Razvoj odnosa zemalja članica Varšavskog pakta sa SR Nemačkom.

¹⁴ O tome su govorili: razgovori koje je Mijalko Todorović imao u Pragu; poseta potpredsednika čehoslovačke vlade Černjaka Jugoslaviji; IV zasedanje Mešovitog komiteta za privrednu i naučno-tehničku saradnju i drugo.

¹⁵ Prema procenama koje su vršene u Beogradu posle IV i V plenuma SKJ u socijalističkim zemljama ponovo su „aktivirane i jače naglašene“ rezerve prema ekonomskim reformama u Jugoslaviji i ulozi SKJ u društvu. To posebno važi za SSSR čiji su kritički stavovi često tumačeni i kao otvoreni pritisak.

MIJ, KPR, I-3-a/19-14, Podsetnik za razgovore Josipa Broza Tita sa Antonjinom Novotnim, Prilog 5 – Odnosi evropskih socijalističkih zemalja sa Jugoslavijom.

postaje sve intenzivnija i sadržajnija. Registrovana su i nastojanja za širim kontaktima i saradnjom dveju armija. Obostrana nastojanja za što boljim odnosima posebno su bila vidna u sferi ekonomije. Međusobni obim robne razmene u vrednosti od oko 200 miliona dolara, dodatno je obavezivao i zahtevao iznalaženje savremenijih i razvijenijih formi ekonomskih odnosa.¹⁶ Za Beograd to je značilo stvaranje uslova za dugoročnu saradnju zainteresovanih privrednih organizacija, podsticanje kooperacije i specijalizacije, zajednički nastup na trećim tržištima, stvaranje zajedničkih preduzeća i banaka, liberalizaciju spoljnotrgovinskog i deviznog režima.¹⁷

U razgovorima Josipa Broza Tita i Antonjina Novotnog, održanim na Brionima od 11. do 15. septembra 1967, bilo je više tema. Nezavisno od toga da li su se ticale unutrašnje ili spoljne politike svaka od njih je najdirektnije doprinosila boljem upoznavanju. Od spoljnopolitičkih tema najveća pažnja je posvećena pitanju rešavanja krize na Bliskom istoku, oko koje su stavovi ČSSR-a i SFRJ bili gotovo istovetni.¹⁸ Mimo ocene ratnih dešavanja, temeljne analize mirovne inicijative koju je Jugoslavija predlagala i razgovora koje je, prilikom svoje posete UAR-u, Siriji i Iraku, vodio sa Naserom i ostalim arapskim liderima, Tito je procenjivao „da je sada najpogodniji trenutak za ekonomsko angažovanje u tom delu sveta“. Smatrao je obavezom socijalističkih zemalja da svojim arapskim partnerima „ponude najpovoljnije uslove“. Govoreći o mogućnostima privrednog angažovanja socijalističkih zemalja, Tito je računao na ugled Jugoslavije u tim delovima sveta. Krajnje otvoreno, on je napominjao da je prilikom brojnih poseta Aziji i Africi nastojao da stvori „nekakvu političku bazu za širu ekonomsku razmenu, za naše investiranje i izvoz u te zemlje“. Smatrajući da Jugoslavija nije u mogućnosti da sama, „svojim vlastitim sredstvima“ to izvrši, Josip Broz Tito je učinio ponudu Antonjinu Novotnom da dve zemlje „krenu zajedno na jedan duži i perspektivniji rok delovanja među nerazvijenim zemljama, kako ekonomski tako i politički“. Tito je pod tim podrazumevao kooperaciju preduzeća, zajedničku kreditnu politiku prema zemljama „trećeg sveta“ i formiranje kreditnih zavoda (banaka) sa zajedničkim jugoslovensko-čehoslovačkim kapitalom, zajednički nastup na tržištima nerazvijenih zemalja, permanentno povećanje uticaja socijalističkih zemalja na taj deo sveta. Tito je bio ubeđen da pomoć arapskim zemljama istovremeno znači „u neku ruku, pomoć i za nas, jer nam omogućava ekonomsku ekspanziju u tom delu sveta“.

¹⁶ Prema dostupnim podacima Čehoslovačka je bila na petom mestu u ukupnoj robnoj razmeni Jugoslavije sa inostranstvom a na drugom mestu u robnoj razmeni sa socijalističkim zemljama.

¹⁷ MIJ, KPR, I-3-a/19-14, Podsetnik za razgovore Josipa Broza Tita sa Antonjinom Novotnim, Prilog 4 – Bilateralni odnosi SFRJ – ČSSR; Prilog 5 – Odnosi evropskih socijalističkih zemalja sa Jugoslavijom.

¹⁸ MIJ, KPR, I-3-a/19-14, Zabeleška o razgovorima predsednika Tita sa predsednikom Novotnim od 11. i 12. septembra 1967.

U jugoslovenskom partijskom i državnom vrhu je preovlađivao stav da ekonomija treba da spaja socijalističke zemlje. Otuda je zajednički nastup, zasnovan na kooperaciji, visokoj produktivnosti koja može da izdrži konkurenciju Zapada i kreditima, Jugoslavija smatrala najuspešnijim načinom za ekonomsku ekspanziju „u trećim zemljama“.¹⁹

Novotni je bio ubeđen da takav brzi razvoj odnosa može izazvati, na čehoslovačkoj strani, „izvesne probleme“. Ukazivao je na primere nelojalne konkurencije koji su prečesto diskvalifikovali zajednički nastup socijalističkih zemalja. Smatrao je nužnim da ČSSR sačini jednu temeljnu analizu stanja nacionalne privrede „u sklopu realizacije privredne reforme“. Ta analiza, po mišljenju Novotnog, trebalo je da obezbedi perspektivu razvoja u godinama 1968–1970. i postane jedan od preduslova „za dalju saradnju sa socijalističkim zemljama“. U razgovoru sa Brozom, Novotni je iskustva iz ekonomske saradnje sa SSSR-om ocenjivao kao „dobra“, mada je i sam uviđao da su potrebne nove forme povezivanja. Nezavisno od konzervativizma koji je bio karakterističan za pojedine komunističke partije, Novotni je nedvosmisleno istakao da za ČSSR „u sferi spoljne trgovine jeste i ostaje baza SEV, što ne znači i ne isključuje idenje na bilateralnu saradnju sa svim zemljama gde je to korisno“. Nije krio da je ekonomska koncepcija Čehoslovačke „vezana sa političkom“. Kao osnovne probleme koji opterećuju spoljnotrgovinski nastup ČSSR-a i normalni razvoj nacionalne privrede Novotni je naveo: dugove koji iznose 1,5 milijardi kruna; nemogućnost pojedinih zemalja u razvoju da vrate kredite koji su im dati u visini od 3,5 milijardi kruna; dugovanja socijalističkih zemalja u visini od šest milijardi kruna koje nije moguće naplatiti.²⁰ Navedeni podaci nisu bili samo ubedljiv argument koji govori o neefikasnosti takvog načina ekonomskih odnosa već i posredan odgovor na predlog koji je Josip Broz prethodno uputio.

II

Treći plenum CK KPČ-a (oktobar 1967 – januar 1968) nije bio samo mesto personalne promene – razrešenja Novotnog i stupanja na dužnost sekretara CK KPČ-a Dubčeka. „Velika diskusija“ koja se začela na Plenumu u sebi je sadržala suštinsku dilemu daljeg razvoja socijalizma – „Da li Partija, u uslovima razvijanja veće samostalnosti preduzeća i tržišne privrede, treba i može da sačuva ranije prerogative vlasti?“ Na jednoj strani je bilo proklamovano, tj. doneta odluka XIII kongresa KPČ-a „da se Partija odriče mešanja u svakodnevni

¹⁹ MIJ, KPR, I-3-a/19-14, Zabeleška o razgovorima predsednika Tita sa predsednikom A. Novotnim prilikom vožnje brodom „Jadranka“ od 13. septembra 1967.

²⁰ MIJ, KPR, I-3-a/19-14, Izlaganje predsednika Novotnog od 13. septembra 1967. na brodu „Jadranka“.

rad državnih i privrednih organa“. Nasuprot tome stvarnost je poznavala jedino praksu komandovanja, mešanja, arbitriranja, kontrole svih sfera državnog i društvenog života. Zagovornici promena su isticali da se „administriranje centra“ potiskuje „puževskim korakom“, što je, po njima, direktno provociralo sukob starih partijskih struktura i zahteva koje je pred partiju na vlasti i celokupno društvo postavljala privredna reforma. Tim pre jer se u sferi privrede, zahvaćenoj reformom, „stari način rada“ brže menjao nego u političkim institucijama i KPČ-a, gde je sve ostajalo po starom – stari metodi i stil rada, stari način direktivnog rukovođenja, stari kadrovi koji nisu mogli, čak i da su to želeli, da „nose“ reforme.²¹

Zasedanje Plenuma CK KPČ-a, koji je započeo sa radom u oktobru 1967, moralo je biti prekinuto zbog odlaska najviše partijske delegacije u SSSR na proslavu pedesetogodišnjice Oktobarske revolucije. Ta „pauza“, koja je dodatno govorila o odnosima Praga i Moskve, ipak nije promenila tok samog Plenuma. To nije pošlo za rukom ni Leonidu Brežnjevju, koji je svojom iznenadnom posetom Pragu, uz pomoć Ulbrihta i Gromika, pokušao da obezbedi kontrolu nad ČSSR-om. Jugoslovenski politički vrh je bio obavešten da su na Plenumu kritičari postojećeg stanja u Čehoslovačkoj ukazivali da se Partija „pretvorila u rad foruma i aparata“, da se odvojila od masa, da je krivac za privrednu stagnaciju zemlje. Sa pažnjom su prihvaćene informacije koje su govorile o političkoj pasivnosti članova KPČ-a, malom broju partijaca koji dolaze na partijske sastanke u preduzećima, činjenici da se rad partije oseća jedino u „činovničkim strukturama“, rasprostranjenoj svesti partijskog članstva da Čehoslovačka „nije ono što bi trebalo da bude u političkom, ekonomskom itd. pogledu“.²² Pozornost je izazvalo saznanje da „kolege iz drugih socijalističkih zemalja dobro reaguju“ na odluke Plenuma i da jedino sovjetski ambasador u Pragu postavlja pitanje „hoće li se to negativno odraziti na sovjetsko-čehoslovačke odnose“.²³

Plenum KPČ-a, koji je okončao rad 5. januara 1968, nedvosmisleno je istakao da politika partije u narednom periodu „mora biti ujedinjenje čitavog našeg naroda“ na zadacima „daljeg razvitka naprednog socijalističkog društva“. U skladu sa tim naglašeno je da „glavnu sadržinu sadašnje etape“ unutrašnjeg razvoja „predstavlja proces zbližavanja radničke klase, zadružnog seljaštva i socijalističke inteligencije, razvitak i zbliženje naroda i narodnosti u našoj Republici na bazi jedinstva glavnih interesa razvitka našeg društva“. Rasprave o

²¹ MIJ, KPR, I-5-b, ČSSR, Rezolucija Plenuma CK KPČ.

²² MIJ, KPR, I-5-b, ČSSR, Beleška o razgovoru druga Mijalka Todorovića sa ambasadorom ČSSR u Beogradu Ladislavom Šimovičem od 12. januara 1968; Rezolucija Plenuma CK KPČ; MIJ, KPR, I-2, ČSSR, Kraći pregled razvoja situacije u ČSSR.

²³ *Isto.*

„jedinstvu Partije i društva“ potvrdile su da rukovodeću ulogu u razvitku Čehoslovačke „ima radnička klasa“ i da je ona „izvršava pod rukovodstvom svoje Komunističke partije i u neraskidivom savezu sa zadružnim seljaštvom i socijalističkom inteligencijom“. Plenum je potvrdio da „pripadnost socijalističkom svetskom sistemu i naše bratstvo, čvrsto jedinstvo sa Sovjetskim savezom“ predstavljaju jedan od najosnovnijih interesa Čehoslovačke. Nova etapa u radu nametala je KPČ-u rukovodeću ulogu. Partija se nije odrekla „lenjinskih principa“ u partijskom radu i rukovođenju. Kritikovani su nedostaci u „metodima i stilu rada, u unutarpartijskom rukovođenju i u konkretnoj primeni principa demokratskog centralizma i unutarpartijske demokratije“. Osuđen je metod „gomilanja funkcija u partijskim i državnim organima“, ocenjen rad rukovodećih organa Partije i Centralnog komiteta, zatražen „veći prostor za razvoj inicijative, aktivnosti, samostalnosti komunista na svim sektorima društvenog života“. CK KPČ je doneo odluku da funkciju predsednika Republike i prvog sekretara Partije razdvoji i vršenje tih dužnosti poveri različitim ličnostima. Posle petnaest godina (od 1953) provedenih na funkciji prvog sekretara Partije Plenum je Antonjina Novotnog „oslobodio“ dužnosti i izabrao na tu funkciju Aleksandra Dubčeka.²⁴

Informacije o onome što se dešavalo u Čehoslovačkoj jugoslovenski partijski i državni vrh je dobijao od ambasadora ČSSR-a u Beogradu Ladislava Šimoviča, sekretara CK KPČ-a Vladimira Kouckog, Ambasade SFRJ u Pragu. Njihov sadržaj je govorio da je Čehoslovačka preokupirana pitanjima unutrašnjeg razvoja i da rukovodstvo zemlje na svaki način nastoji da otkloni sve što bi moglo da izazove „nepoverenje ili kritiku KPSS“. Bilo je jasno da je dolazak Leonida Brežnjeva u Pragu smatran greškom a činjenica da se on „na vreme uzdržao od mišljenja“ dobrim znakom. Ipak, sve je govorilo da su promene u ČSSR-u izazvale uznemirenje u SSSR-u, da se smena Novotnog „nije svidela Suslovu a možda ni Brežnjevu“, da su kritičke aluzije o „revizionizmu“ koji se uvlači u neke komunističke partije sigurni znak nezadovoljstva koje su promene u Pragu izazvale u Poljskoj, DDR-u, Bugarskoj. Odlazak Dubčeka u Moskvu smatran je prilikom da se anuliraju dezinformacije i „negativna uloga“ sovjetskog ambasadora u Pragu i sovjetskoj strani „otvoreno objasne“ nastale promene i stavovi Plenuma „o odnosima ČSSR – SSSR“.²⁵

Susreti sa čehoslovačkim diplomatskim predstavnicima istovremeno su bili prilika da se u veoma direktnoj formi izloži jugoslovenska spoljnopolitička orijentacija, osudi blokovska podela sveta, iskaže mišljenje o prirodi američkog

²⁴ MIJ, KPR, I-5-b, ČSSR, Iz Rezolucije CK KPČ 3–5. januara 1968; Rezolucija Plenuma KPČ.

²⁵ MIJ, KPR, I-5-b, ČSSR, Beleška o razgovoru Mijalka Todorovića sa ambasadorom ČSSR u Beogradu Ladislavom Šimovičem od 12. 1. 1968, Beleška o razgovorima Nijaza Dizdarevića sa sekretarom KPČ Vladimirom Kouckim u Pragu od 1. 2. 1968; Beleška o razgovorima Nijaza Dizdarevića sa ambasadorom ČSSR u Beogradu od 1. 2. 1968.

imperijalizma i potrebi socijalističkih zemalja da se tome suprotstave, ukaže na nužnost povezivanja socijalističkih sa novooslobođenim zemljama, poradi na stvaranju političke i ekonomske platforme socijalističkih država u cilju pomoći zemljama „trećeg sveta“. U tim razgovorima politika nesvrstanosti, koju je zagovarala Jugoslavija, definisana je kao „barijera“ koja sužava mogućnost proširenja hegemonije SAD. Čehoslovačkoj strani je sugerisano mišljenje Beograda da je dužnost komunista „da se bore za likvidaciju blokovske podele sveta“, uz napomenu da Jugoslavija ne izjednačava blokove, ali smatra da je jedino politička saradnje sa „svim antiimperijalističkim snagama“ vodi sužavanju manevarskog prostora za delovanje imperijalizma. Podjednako otvoreno prezentovan je i stav Jugoslavije da politika SAD-a u međunarodnom komunističkom pokretu provocira tendenciju „povratka na stare predstave monolitizma i formalne discipline“, „prevaziđene odnose“, „sektaštvo“, „zatvaranje“. Za takve spoljnopolitičke stavove rukovodstvo KPČ-a je posle januarskih promena imalo više razumevanja.²⁶ Uticaj Jugoslavije i primer njenog iskustva tako se, posredno, uvećavao.

Na januarskom plenumu KPČ-a iz 1968. pobjedu je odnela struja koja je zagovarala promene. Razrešenje Novotnog je, po starom staljinističkom receptu, tumačeno kao pitanje razdvajanja funkcija koje je sažimao. Pravi razlozi smene, u početku, ostali su nepoznati javnosti, uz nastojanje da se naglašeno potencira jedinstvenost celog partijskog i državnog rukovodstva. Nešto kasnije personalna promena je objašnjavana prirodom ličnosti Novotnog, njegovim metodima rada, nesporazumima koje je imao sa Vladom ČSSR-a, posledicom nacionalne politike koju je vodio. Najzad kao razlog personalnih promena, navedena je „okoštalost“ KPČ-a, njeno odvajanje od masa, sukob sa inteligencijom, ekonomska stagnacija, opšta birokratizacija društva. Nesumnjivo da je izvršena promena odgovarala Beogradu a navedeni razlozi za smenu Novotnog, posredno, doživljavani kao potvrda ispravnosti puta koji je „trasiralo“ jugoslovensko rukovodstvo.²⁷

Januarski plenum CK KPČ-a nagovestio je „novu etapu“ u razvoju događaja u Čehoslovačkoj i izazvao dodatnu pažnju Beograda. Jugoslovenski partijski i državni vrh je bio mišljenja da se navedene promene odvijaju u nepovoljnim spoljnopolitičkim okolnostima. Zaoštavanje opšte političke situacije u svetu smatrano je razlogom pojačane sumnjičavosti vojno-političkih struktura i dodatnog „okamenjivanja blokova“ koje nije vodilo bilo kakvim promenama. U Beogradu je uočavana zloslutna zabrinutost SSSR-a i zemalja „lagera“ za ono što se dešava u Čehoslovačkoj. Smatrano je da stavovi poput onih da se

²⁶ *Isto.*

²⁷ MIJ, KPR, I-5-b, ČSSR, Zabeleška o razgovoru zamenika državnog sekretara za inostrane poslove M. Pavićevića sa ambasadorom ČSSR L. Šimovićem od 17. 2. 1968.

„revizionizam uvlači u KPČ“, da jača „buržoaska ideologija“, propaganda i špijunaža, da otvoreno istupaju antisocijalistički elementi koji se „prikrivaju“ iza parola o „demokratizaciji i liberalizaciji“ predstavljaju neskrivenu pretnju. U tom kontekstu tajni sastanak partijskih i vojnih rukovodstava Bugarske, Istočne Nemačke i SSSR-a u Drezdenu (23. 3. 1968) smatran je pouzdanim znakom kolapsa birokratsko-centralističkih sistema i njihovim grozničavim pokušajem da zauzduju nastale promene i opštu demokratizaciju. Tih dana, analizirajući kretanja u socijalističkim zemljama Evrope, CK SKJ je posebno vrednovao kao pozitivne „processe demokratizacije i dubokih društvenih preobražaja čehoslovačkog društva“. Jugoslovenski partijski vrh je uočavao da novo rukovodstvo (Ludvig Sloboda – predsednik ČSSR-a, Oldrih Černjak – predsednik vlade, Jozef Smrkovski – predsednik Narodne skupštine od 31. 3. do 19. 4. 1968) nastoji da, na svaki način, izbegne konfrontaciju koja vodi sukobu.²⁸ I pored toga u Beogradu je procenjivano da je sukob neminovan jer se na jednoj strani rađalo suštinski novo a na drugoj, uz upotrebu sile i represije, nastojalo da opstane staro, nepokolebljivo spremno da brani svoje poljuljane pozicije.

O neminovnosti sukoba, jasnije od svega drugog, govorio je Akcioni program KPČ-a usvojen 30. aprila 1968. U njemu je sve bilo novo i suštinski suprotstavljeno do tada postojećem u Čehoslovačkoj i važećem u SSSR-u i zemljama „lagera“. Osnovna ideja Akcionog programa KPČ-a bila je sadržana u zahtevu da se, nezavisno od „oslanjanja na iskustvo socijalističkih zemalja“, u reformama mora poći od „čehoslovačkih uslova“. Stavljanje sopstvenih prilika u prvi plan suštinski je značilo kritiku „mehaničkog i nekritičkog“ prihvatanja metoda i iskustava drugih, tj. SSSR-a i zemalja „lagera“. U pitanju je bila bitna komponenta „novog kursa“ KPČ-a.²⁹

Akcioni program je zagovarao saradnju sa SSSR-om i zemljama „lagera“ ali je potencirao da ona mora biti na principima uzajamnog poštovanja, „suverenosti i ravnopravnosti, međusobnog respektovanja i međunarodne solidarnosti, poštovanja, specifičnih nacionalnih interesa“.³⁰

Treći bitni stav programa temeljio se na odbacivanju samo „površinskih promena“ i insistiranju na „suštinskim promenama“ koje moraju da obuhvate celo društvo. Pod tim se mislilo na istinske promene u načinu života, uspostavljanje „novog političkog modela socijalističke demokratije“, prekid sa starim načinom mišljenja, oslonac na nove nekompromitovane ljude.³¹

²⁸ MIJ, KPR, I-2, ČSSR, Kraći pregled razvoja situacije u ČSSR.

²⁹ MIJ, KPR, I-5-b, ČSSR, Osvrt na akcioni program KPČ od 30. aprila 1968.

³⁰ *Isto.*

³¹ *Isto.*

Akcioni program je, takođe, propagirao potrebu za definisanjem „novog političkog sistema“ i jasnim utvrđivanjem mesta KPČ-a u njemu. Za novo rukovodstvo KPČ-a socijalizam nije bio sporan, ali se insistiralo se na tome da ubuduće komunistička partija svoju „liniju“ sprovodi „ne naređenjima, već radom svojih članova i istinitošću svojih ideala“. Išlo se za tim da KPČ, u vremenu koje dolazi, „ne vlada nad društvom“ već da „najodanije služi njegovom slobodnom, progresivnom, socijalističkom razvitku“. Suštinski to je značilo direktno potiranje moći partijske birokratije.³²

Akcioni program je definisao i novu spoljnopolitičku poziciju Čehoslovačke. Polazilo se od toga da bitne faktore budućih odnosa čine geopolitički i privredni položaj zemlje. Zagovarana je saradnja sa svima „u interesu mira“, uz ostalo i sa Zapadnom Nemačkom, što je govorilo o novom pristupu u odnosu na ostale zemlje „lagera“.³³

Prioriteti u privredi govorili su o nagoveštaju korenitih promena i u toj sferi društvenog života zemlje. Insistiralo se na specifičnostima uslova privređivanja i razvoja, promeni postojećih mehanizama upravljanja, širem ekonomskom i racionalnom otvaranju prema svetu, uvođenju tržišne logike poslovanja, nužnosti demokratizacije privrede i osamostaljivanja od kontrole KPČ-a. Prednost je davana stručnosti, kvalitetu, produktivnosti. Bili su predviđeni novi oblici saradnje od kooperacije do razmene naučno-tehničkih dostignuća i licenci. Bile su planirane izmene u strukturi nacionalne privrede i porast životnog standarda.³⁴

Akcioni program je i posebnu pažnju posvetio kritičkom odnosu prema direktivno-administrativnom upravljanju u sferi nauke, kulture, prosvete.

Jugoslovenski partijski vrh, upoznat sa sadržajem Akcionog programa KPČ-a, bio je ubeđen da je u pitanju dokument „krupnog značaja“ koji neminovno vodi konfrontaciji sa „bratskim“ komunističkim partijama, unutrašnjoj međupartijskoj diferencijaciji, borbi liberalnih i konzervativnih struktura unutar KPČ-a, sukobima i otporima koje je nemoguće izbeći i premostiti jer su suštinske prirode. To je dodatno uticalo na Beograd da sa krajnjom pažnjom registruje svaku reakciju Moskve i njenih satelita. U izjavama čelnih ljudi partije boljševika uočavana je velika zabrinutost zbog jačanja antisocijalističkih snaga i liberalističkih tendencija. U događajima u Čehoslovačkoj Moskva je videla samo „ekcese“, prodor snaga spremnih da sruše socijalizam, gubitak kontrole partijskog i državnog vrha u Pragu nad razvojem procesa, opasnost od formiranja političke opozicije i konspirativnih organizacija. U tom kontekstu u Moskvi je

---

³² *Isto.*

³³ *Isto.*

³⁴ *Isto.*

održan sastanak „prvih sekretara pet socijalističkih zemalja“. I u Beogradu, podjednako kao i u Pragu, ostalo je nejasno ko je inicirao taj sastanak. Njegovi sadržaji ostali su nepoznanica. Poneka informacija, do koje su došle čehoslovačka i jugoslovenska diplomatija, govorila je da su u pitanju bili predstavnici DDR-a. Procenjavano je „ohrabrujućim“ ukoliko sastanak nije bio posledica „sovjetske inicijative“.³⁵

Beograd je bio upoznat sa mišljenjem vođstva KPČ-a da „konzervativne snage u CK predstavljaju glavnu prepreku unutrašnjem razvoju“ ali i sa činjenicom da novo rukovodstvo nije imalo snage za njihovo potpuno odstranjivanje iz CK. Svakodnevni „udari“ stizali su i sa krajnje desnice gde su delovali članovi „kluba 231“. Njihovi ekstremistički zahtevi, prema procenama novog rukovodstva KPČ-a otežavali su stabilizaciju prilika u zemlji i „iritirali“ Sovjetski Savez. „Izletanja“ političkih oponenta, koji su nastojali da prerastu u političku partiju, dodatno su pothranjivala nepoverenje Moskve. U tom kontekstu organizovan je sastanak u Varšavi. Sadržaj pisma i njegovo dostavljanje Centralnom komitetu KPČ-a a ne Predsedništvu KPČ-a govorilo je o nameri njegovih sastavljača da izazovu rascep u najvišem rukovodstvu i najdirektnije podrže „konzervativne snage“. Optužbe poput onih o revizionizmu rukovodstva KPČ-a, njegovoj reakcionarnosti, preorijentaciji u spoljnoj politici, odvajanju od „lagera“, pojavi kontrarevolucije bile su za Josipa Broza Tita i jugoslovenski partijsko-državni vrh siguran znak da će se „u ime socijalizma i njegove odbrane“ u Čehoslovačkoj intervenisati. Na to su upozoravali i zahtevi a zatim i raspoređivanje snaga Varšavskog ugovora na teritoriji Čehoslovačke, pod izgovorom da je ona jedina zemlja članica tog vojnog saveza koja se neposredno graniči sa Zapadom u kojoj nije bilo jedinica sovjetske armije. Učestale posete visokih vojnih starešina Varšavskog ugovora i Crvene armije Pragu (Jakubovski, glavnokomandujući zajedničkih snaga Varšavskog ugovora; maršal Konjev; maršal Grečko, ministar narodne odbrane SSSR-a; general Japišev, načelnik političke uprave Crvene armije) i nagoveštaj organizovanja vojnih manevara na teritoriji Čehoslovačke, smatrani su indikativnim i praćeni sa pažnjom. Na isti način je tumačen i početak mobilizacije sovjetskog javnog mnjenja protiv KP ČSSR-a.³⁶

Vrednujući događaje u Čehoslovačkoj kao kontrarevoluciju, na Konferenciji u Varšavi, na kojoj nisu učestvovali predstavnici ČSSR-a, doneta je 14.

³⁵ MIJ, KPR, I-5-b, ČSSR, Zabeleška o razgovoru savetnika državnog sekretara Ljube S. Babića sa ambasadorom ČSSR L. Šimovičem od 9. maja 1968; Beleška o razgovoru Bore Miloševića saradnika Međunarodnog odeljenja CK SKJ sa sekretarom Ambasade ČSSR M. Vašekom od 16. maja 1968.

³⁶ MIJ, KPR, I-5-b, ČSSR, Osvrt na akcioni program KPČ; Zabeleška o razgovoru savetnika državnog sekretara Ljube S. Babića sa ambasadorom ČSSR L. Šimovičem od 9. maja 1968; Zabeleška savetnika državnog sekretara LJ. S. Babića sa ambasadorom ČSSR L. Šimovičem od 6. juna 1968; MIJ, KPR, I-2, ČSSR, Kraći pregled razvoja situacije u ČSSR; Informacija II uprave DSNO o sovjetskim jedinicama u ČSSR i o stanju u ČSNA.

jula 1968. odluka da se u toj zemlji „interveniše“. Bila je to kulminacija pritiska koji su započeli decembra 1967. dolaskom Leonida Brežnjeva u Prag. Strah da je birokratsko-centralistički sistem doživeo totalni krah u ČSSR-u najdirektnije je uticao da 23. marta 1968. u Drezdenu bude doneta odluka da sve treba učiniti kako bi „unutrašnji procesi“ (tj. novi demokratski kurs) bili zauzdani i korigovani. Sledilo je dodatno usaglašavanje stavova Moskve, Varšave i Berlina (april 1968), nezadovoljnih kadrovskim promenama i novim konceptom razvoja Čehoslovačke. Najzad, ultimatum pet socijalističkih zemalja iz Varšave bio je ona prekretna tačka u kojoj su politički pritisci iznedrili odluku o „intervenciji“ u Čehoslovačkoj.³⁷

„Pismo“ iz Varšave i njegov ultimativni ton jasno su govorili o „ozbiljnosti i složenosti situacije“. Jugoslovenske diplomate iz Praga su procenjivale da „pismo“ svedoči o odlučnosti njegovih kreatora „da do kraja sprovedu zamišljene ciljeve“. Reakcije čehoslovačke strane govorile su im da ona nije spremna da prihvati „osnovne stavove pisma“. Procenjivano je da prihvatanje optužbi znači kraj novog rukovodstva, ugrožavanje započetih reformi, kapitulaciju. Nastojanja Predsedništva CK KPČ-a da „u mirnom tonu odbaci neistinite tvrdnje“ ocenjivana su u jugoslovenskoj diplomatiji politički mudrim i u normalnim prilikama „realnim“. Međutim, u situaciji kada su učesnici sastanka u Varšavi nastojali da prinude rukovodstvo KPČ-a na kapitulaciju i „odstupanje od započetog kursa i predstojećih društvenih reformi“ a reformno krilo KPČ-a i javnost bili spremni da se odupru pritisku i realizuju započeto, direktna konfrontacija postajala je realnost. Situacija je u diplomatskim izveštajima iz Praga označavana „veoma komplikovanom“. Dileme o „koracima“ koje treba preduzeti prema spoljnim i unutrašnjim „faktorima pritiska“ bile su brojne. U Beogradu se znalo da, ukoliko ne dođe do susreta sa Brežnjevom u Pragu, objavljivanje „varšavskog pisma“ obavezuje rukovodstvo KPČ-a da javnost upozna sa svojim odgovorom, što bi značilo da direktna konfrontacija postane „svršena činjenica“. Uporedo sa tim postojalo je i saznanje da je Predsedništvo KPČ-a spremno da učini sve sa namerom „da ono ne bude uzrok direktne konfrontacije“ i da ne dođe „do kakvih antisovjetskih ili drugih manifestacija koje bi bitno otežale situaciju i bile povod za još veći pritisak ili eventualnu vojnu intervenciju“.³⁸ Takav razvoj situacije, kako je procenjivala jugoslovenska diplomatija, primoravao je SSSR i njegove satelite da „angažuju“ konzervativne snage unutar KPČ-a i na njihov zahtev izvrše direktnu intervenciju. Proglas „2.000 reči“ i osuda „grešaka iz prošlosti“ bili su, kako je procenjivao Beograd, samo dobar povod za dalji psihološki pritisak protiv ČSSR-a.

³⁷ MIJ, KPR, I-2, ČSSR, Kraći pregled razvoja situacije u ČSSR.

³⁸ MIJ, KPR, I-5-b, ČSSR, Ocena situacije u Čehoslovačkoj koju je izradio ambasador Jakovlevski 17. jula 1968.

Jugoslovenski partijski vrh je, posredstvom svoje diplomatije, bio upoznat sa događajima u Čehoslovačkoj. Plašile su ga ocene sovjetskog ambasadora u Pragu Červonjenka, koji je smatrao da su rukovodstvom KPČ-a „ovladali revizionisti“ koji „tolerišu antisocijalističke i antisovjetske pojave i istupe“. Deo pisma u kome je sovjetska strana nudila pomoć „zdravim snagama u KPČ“ u Beogradu je tumačen kao „poziv na pobunu“ i svrgavanje Predsedništva KPČ-a. Ostali delovi sadržaja prvog pisma CK KPSS-a, u kome je izvršen pokušaj analize unutrašnje situacije u Čehoslovačkoj, budili su izvesnu nadu da direktni sukob može biti izbegnut. Odbijanje Predsedništva CK KPČ-a da učestvuje na sastanku u Varšavi, što je traženo u drugom pismu SK KPSS-a, smatrano je logičnim. To je, uz ostalo, bilo na tragu ponašanja koje je CK KPJ iskazao u sukobu sa Informbiroom 1948. godine. U Beogradu se znalo za podele koje su zahvatile CK KPČ, stav Dubčeka da rasprava oko odlaska u Varšavu u svojoj suštini ima pitanje prava KPČ-a i ČSSR-a „na samostalnu politiku“, predlog Kadara da se sa Dubčekom sretne 14. jula 1968. na mađarsko-čehoslovačkoj granici.³⁹ Jugoslovenski partijski vrh je bio obavešten o toku telefonskih razgovora koje je Dubček imao sa Brežnjevom. Posebno je brinulo pitanje prvog čoveka KPSS-a da li je odluka Praga da se ne ide u Varšavu „definitivna“? Stav Predsedništva KPČ-a da se razgovori predstavnika komunističkih partija obave na teritoriji Čehoslovačke, uz učešće predstavnika SKJ i KP Rumunije, takođe je bio poznat Beogradu. Sa posebnom pažnjom je prihvaćena procena ambasadora SFRJ u Pragu Jakovlevskog da je partijskom rukovodstvu KPČ-a „važno da dobije što potpuniju podršku SKJ“, da „dođe do susreta sa drugom Titom“, da Beograd bude iz prve ruke obavešten o svemu što se dešava u Čehoslovačkoj.⁴⁰

U razgovoru sa ministrom Hajekom, koji je ambasador Jakovlevski imao 12. jula 1968, jugoslovenska strana je nezvanično obaveštena o želji partijskog i državnog vrha ČSSR-a da Josip Broz poseti Čehoslovačku. Tom prilikom jugoslovenskom ambasadoru je saopšteno da u SSSR-u postoji podozrenje „da je proces u Čehoslovačkoj u mnogo čemu inspirisan jugoslovenskom praksom“ i da po tendencijama vodi ne samo „stvaranju još jednog novog modela socijalizma već i ka politici neangažovanosti“.⁴¹ O ozbiljnosti situacije svedočila je i informacija da je intervencija isplanirana i da se samo čeka formalna saglasnost

³⁹ MIJ, KPR, I-2, ČSSR, Informacija o toku sednice Predsedništva CK KPČ od 8. jula 1968; Informacija o sastanku Predsedništva CK KPČ od 12. jula 1968.

⁴⁰ MIJ, KPR, I-2, ČSSR, Informacija o prvom pismu CK KPSS, telefonskom razgovoru Dubčeka i Brežnjeva kao i o nekim aspektima situacije u ČSSR od 11. jula 1968; Informacija o sastanku Predsedništva CK KPČ od 12. jula 1968; Zabeleška o razgovorima ambasadora Jakovlevskog sa J. Smrkovskim, članom predsedništva CK KPČ i predsednikom Narodne skupštine od 12. jula 1968.

⁴¹ MIJ, KPR, I-2, ČSSR, Informacija o situaciji u Čehoslovačkoj koju je dao ministar Hajek ambasadoru Jakovlevskom 12. jula 1968.

da ona bude i realizovana. Činjenica da je njen izvor bio Janoš Kadar nagnala je Smrkovskog da, preko ambasadora SFRJ u Pragu, zatraži da SKJ pošalje u Varšavu „svoj stav o situaciji u ČSSR i prema merama koje bi značile mešanje u unutrašnje Čehoslovačke poslove“. Istovremeno Tito je bio zamoljen da „utiče u meri koliko je to moguće da to isto uradi Čaušesku i Longo“.⁴²

Na osnovu svega toga situacija u Čehoslovačkoj ocenjivana je kao „veoma složena“ a ishod iz krize kao „neizvestan“. Odbijanje sovjetskih trupa, stacioniranih oko Praga, da napuste ČSSR posebno je brinulo. Pozivanje glavno-komandujućeg zajedničkih snaga Varšavskog ugovora Jakubovskog na tajni ugovor potpisan sa Novotnim, u kome je, uz ostalo, bila predviđena mogućnost ulaska sovjetskih trupa u ČSSR „kada je ugrožena njena bezbednost“, smatrano je upozoravajućim. Na momente je izgledalo da Prag, u većoj meri od Beograda, veruje u „razum bratskih partija“. Ipak, odlazak u Varšavu sovjetskog vojnog aviona koji je poneo „neidentifikovane putnike“ – građane Čehoslovačke, bio je siguran znak da je presuda izrečena i da je za nju obezbeđena i „politička saglasnost“ dela partijskog vrha (tzv. „zdravih snaga“).⁴³

O događajima u Čehoslovačkoj i o odluci donetoj u Varšavi, podjednako kao i u slučaju Mađarske dvanaest godina ranije, Moskva je obavestila Beograd pokušavajući da ga učini saučesnikom u događajima koji su sledili. Otpравниk poslova Ambasade SSSR-a u Beogradu preneo je 11. jula 1968. „Informaciju CK KPSS za druga Tita“ u kojoj je izražena zabrinutost „bratskih partija“ razvojem događaja u Čehoslovačkoj.⁴⁴ Informacija je bila poverljiva i u njoj je Brozu skretana pažnja na mnoštvo susreta u kojima je čehoslovačko rukovodstvo upozoravano na opasnosti koje prate „rešavanje političkih problema“ u zemlji u kojoj „antisocijalistički elementi imaju solidnu bazu“. Posebno je insistirano na savetu, datom rukovodstvu ČSSR-a, da u procesu promena „čvrsto drži“ u svojim rukama partijske i državne pozicije i ne dozvoli da „desni“, „antisocijalistički elementi“ nastalu situaciju iskoriste za „likvidaciju socijalističkog uređenja ČSSR“.⁴⁵ Moskva je procenjivala, i o tome obaveštavala Tita, da se u Čehoslovačkoj upravo to i dogodilo. Kao primer navođeni su: pojava političke opozicije koja „poriče marksizam-lenjinizam“, zahtevi za promenu društvenog i državnog uređenja, istupi za povratak ČSSR-a u „buržoaski poredak“. CK KPSS-a

⁴² MIJ, KPR, I-2, ČSSR, Informacija o situaciji u Čehoslovačkoj koju je dao ministar Hajek ambasadoru Jakovlevskom 12. jula 1968; Informacija o nekim aspektima situacije u ČSSR koju je dao Smrkovski ambasadoru Jakovlevskom 13. jula 1968.

⁴³ MIJ, KPR, I-2, ČSSR, Informacija o nekim aspektima situacije u ČSSR od 10. 7. 1968; Zabeleška o razgovorima ambasadora Jakovlevskog sa J. Smrkovskim, članom predsedništva CK KPČ i predsednikom Narodne skupštine od 12. jula 1968.

⁴⁴ MIJ, KPR, I-2, ČSSR, Informacija CK KPSS o situaciji u ČSSR saopštena CK SKJ 11. jula 1968.

⁴⁵ *Isto.*

je smatrao da antisocijalističke snage „razbijaju čehoslovačko društvo, suprotstavljaju komunističku partiju narodu, sindikat partiji, inteligenciju radničkoj klasi, omladinu starijoj generaciji“. Prema procenama partije boljševika u pitanju su bili „klasni neprijatelji socijalističkog društva“, spremni da „likvidiraju rukovodeću ulogu komunističke partije“, potisnu komuniste iz organa vlasti i upravljanja, ukinu KPČ.⁴⁶ Posebno opasnim smatrano je nastojanje antisocijalističkih snaga da izvrše „preorijentaciju spoljne politike ČSSR“, oslabe odnose sa ostalim socijalističkim zemljama, potkopaju organizaciju Varšavskog ugovora, diskredituju SEV, spoljnopolitičku orijentaciju odrede njenim geografskim položajem „između SSSR-a i Nemačke“.⁴⁷

Tito je „informisan“ da navedene akcije nailaze na podršku dela članova CK KPČ-a koji, po mišljenju Moskve, „sve otvorenije sprovode revizionističku liniju i samim tim krče put antisocijalističkim snagama“. Takav kurs CK KPSS-a je označio kao kontrarevoluciju koja ima podršku „imperijalističkih i emigrant-skih krugova“. U Moskvi je smatrano da je na delu kontrarevolucija koja, koristeći iskustva neuspeha u Mađarskoj 1956, nastupa pod zastavom „samodemokratizacije“, „liberalizacije“, „neograničene slobode“, „mirnog“ svrgavanja socijalističkog pokreta. Sagledavajući na takav način čehoslovačku stvarnost, CK KPSS-a je zaključivao da je njeno osnovno pitanje: „Da li će ČSSR biti socijalistička ili ne?“ To pitanje nije bilo, kako je naglašavala Moskva, „dramatizacija događaja nego promišljena ocena za koju postoji dovoljno dokaza“. U skladu sa tim CK KPSS-a je verovao da Čehoslovačku ne treba „prepuštiti kontrarevolucionarima“ i otuda je smatrao „internacionalističkom dužnošću“ komunističkih partija da prate situaciju i budu spremne „za bilo kakav razvoj događaja“.⁴⁸

Naslućujući mogući razvoj događaja, Josip Broz Tito je 12. jula 1968. dao izjavu egipatskom listu *Al Ahram* u kome je posebno istakao „da ne veruje da u SSSR-u ima kratkovidnih ljudi koji bi silom rešavali unutrašnja pitanja ČSSR“. Pružajući podršku rukovodstvu Čehoslovačke, Tito je naglasio da ta zemlja ima svoju armiju, svoju partiju, svoju radničku klasu zainteresovanu da brani socijalizam.⁴⁹ Navedeni intervju naišao je na veliki odjek u Čehoslovačkoj i Brozu doneo mnoštvo internih priznanja i zahvalnosti.

Istoga dana, 12. jula 1968. Odbor za spoljne poslove Savezne skupštine SFR Jugoslavije, raspravljajući o događajima u Čehoslovačkoj, zaključio je da pritisak koji se vrši na Čehoslovačku umnogome podseća na nekadašnji pritisak Informbiroa na Jugoslaviju. Odbor je odbacio metode pritiska i mešanja u unutrašnje stvari suverenih država. Narednog dana, 13. jula 1968. ambasador

⁴⁶ Isto.

⁴⁷ Isto.

⁴⁸ Isto.

⁴⁹ *Politika*, 14. jul 1968.

Čehoslovačke u Beogradu Šimović informisao je jugoslovenske diplomate o odnosima na relaciji Prag–Moskva.

Odgovor CK SKJ na informaciju CK KPSS-a o događajima u ČSSR-u poslat je 14. jula 1968. U njemu je istaknuto da jugoslovenska strana „sa poverenjem“ prati napore koje čini KPČ u cilju „daljeg razvijanja socijalističkih odnosa u svojoj zemlji“. Naglašeno je da „podrška“ predstavlja „najbolju pomoć“ čehoslovačkim komunistima. Jugoslovenski partijski vrh je smatrao da promene koje je inicirala KPČ predstavljaju „značajan doprinos opštoj afirmaciji socijalističkog društvenog sistema“. Svaku političku akciju spolja, koja bi ograničila nezavisnost KPČ „u određivanju njene politike i akcije“ i ugrozila suverenitet ČSSR-a, jugoslovensko partijsko vođstvo je smatralo pogrešnom. Takva bi akcija, po mišljenju CK SKJ, bila težak udarac međunarodnom komunističkom pokretu. Polazeći od stava da svaka komunistička partija mora biti odgovorna radničkoj klasi i narodu svoje zemlje, jugoslovenski komunisti su smatrali da je KPČ jedina pozvana da „ocenuje situaciju u svojoj zemlji“ i rešava nagomilane probleme. U skladu sa tim jugoslovenski komunisti su podršku rukovodstvu KPČ-a smatrali jedinom „internacionalističkom dužnošću“ ostalih komunističkih partija.⁵⁰ Odgovor koji su Tito i CK SKJ uputili Moskvi nije bio samo podrška čehoslovačkim komunistima već i odbrana osnovnih principa na kojima je počivala samostalnost SKJ unutar sveta komunizma i suverenitet Jugoslavije kao države. Pismo CK SKJ je „pristiglo“ u Moskvu dok su konsultacije u Varšavi još bile u toku. O njegovom značaju i reakciji koju je izazvalo najbolje svedoči činjenica da se u „kominikeu“ savetovanje u Varšavi uz ostalo posredno odgovala i na njegove sadržaje.

Petnaestog dana jula 1968. završeno je savetovanje u Varšavi i izdat kominike u kome je posebno ukazano na „aktivizaciju agresivnih imperijalističkih snaga koje smeraju da putem diverzije oslabe socijalističko uređenje“ Čehoslovačke i „oslabe idejne i savezničke veze između socijalističkih zemalja“. U ime „iskrenog prijateljstva“, zasnovanog „na principima marksizma-lenjinizma i proleterskog internacionalizma“, bratske partije su iskazale duboku zabrinutost za razvoj događaja u Čehoslovačkoj. Iznet je stav da je u Čehoslovačkoj reakcija izvršila udar na temelje socijalističkog sistema i da, podržana od imperijalizma, pretila da tu državu skrene s puta socijalizma. Taj proces, kako je naglašavalo „pismo“ iz Varšave, nije bio samo stvar Čehoslovačke već svih komunističkih partija i svih država koje su ujedinjene u Varšavskom paktu „radi obezbeđenja svoje nezavisnosti, mira i bezbednosti Evrope i podizanja nesalomive brane pred agresivnim i revanšističkim manevrima imperijalizma“. Iz Varšave je nedvosmisleno poručeno da oni koji su odneli pobjedu nad fašizmom i proširili granice socijalizma u Evropi neće dozvoliti „da budu dovedeni u opasnost istorijska

⁵⁰ MIJ, KPR, I-2, ČSSR, Odgovor CK SKJ na informaciju o događajima u ČSSR od 14. jula 1968.

postignuća socijalizma“, niti pružiti mogućnost imperijalizmu da „u svoju korist izmeni odnos snaga u Evropi“. ⁵¹ Potpokavanje socijalističkog sistema u Čehoslovačkoj smatrano je ugrožavanjem temelja Varšavskog pakta i bezbednosti ostalih socijalističkih zemalja. Otuda su svaka od komunističkih partija ponosob i sve zajedno, prema stavu iz Varšave, bile odgovorne pred istorijom, da ne dođe do propadanja revolucionarnih tekovina. Rukovodstvo KPČ-a je označeno krivim zato što nije bilo u stanju da kritički sagleda postojeću opasnost, suprotstavi se snagama kontrarevolucije, zadrži postojeće procese pod „kontrolom“. ⁵²

Centralni stav pisma bio je da odbrana vlasti radničke klase i tekovina socijalizma u Čehoslovačkoj zahteva:

„– odlučan i hrabar napad na desničarske i antisocijalističke snage, mobilizaciju svih sredstava odbrane kojima raspolaže socijalistička država;

– okončanje delatnosti svih političkih organizacija koje se suprotstavljaju socijalizmu;

– usmeravanje masovnih sredstava informacija

– štampe, radija, televizije ka interesima radničke klase, radnika i socijalizma;

– zbijenost redova Partije oko principa marksizma-lenjinizma, neprekidno čuvanje principa demokratskog centralizma, borbu protiv onih koji svojom aktivnošću služe snagama neprijatelja“.

Pozivanje na „duh proleterskog internacionalizma“ i naglašavanje da u Čehoslovačkoj postoje „snage sposobne da brane socijalizam i nanesu poraz antisocijalističkim elementima“ značilo je otvorenu pretnju i nagoveštavalo intervenciju. ⁵³

Sadržina pisma i činjenica da su pojedini njegovi delovi bili direktni odgovor na stavove iznete u pismu CK SKJ od 14. jula 1968, dodatno je uznemiravala. U Beogradu je postojala bojazan da isprovocirani sukob ima šire dimenzije i dalekosežnije ciljeve od onih koji su mogli biti uočeni u prvom trenutku. Otuda pismo iz Varšave nije doživljeno samo kao napad na KPČ već kao izazov i pretnja koja najdirektnije pogađa Jugoslaviju i njene interese. ⁵⁴

Iskustvo koje je Jugoslavija baštinila u odnosima sa SSSR-om i zemljama lagerske nalagalo je oprez. A on je, opet, podrazumevao dobru obaveštenost. Da je nje bilo, svojim sadržajima svedoče informacije koje su diplomatskim

⁵¹ MIJ, KPR, I-2, ČSSR, Tekst pisma pet komunističkih i radničkih partija socijalističkih zemalja upućen CK KPČ posle sastanka u Varšavi.

⁵² *Isto.*

⁵³ MIJ, KPR, I-2, ČSSR, Tekst pisma pet komunističkih i radničkih partija socijalističkih zemalja upućenog CK KPČ posle sastanka u Varšavi; Tekst pisma CK KPČ koje je upućeno 15. jula u 16. časova Brežnjevu u Varšavu pre završetka već započetog sastanka.

⁵⁴ MIJ, KPR, I-2, ČSSR, Zaključci IX sednice CK SKJ od 16. jula 1968.

kanalima stizale iz Praga. Putem njih jugoslovenski partijski vrh je bio veoma iscrpno obavještan o toku sednica Predsedništva CK KPČ-a, stavovima koje su zauzimali pojedini partijski funkcioneri, polarizaciji mišljenja unutar CK KPČ-a prepisci i razgovorima vođenim na liniji Prag–Moskva. Sa posebnom pažnjom praćeni su istupi Dubčeka, Černjaka, Smrkovskog, Svobode, Bilaka, Husaka, Lenarta. Iz razgovora vođenih sa članom Predsedništva KPČ-a i predsednikom Narodne skupštine Smrkovskim, članom Sekretarijata CK KPČ-a Slavikom, kandidatom za člana Predsedništva Lenartom, ministrima Hajekom i Vlasakom, rektorom Visoke partijske škole Hiblom, pomoćnikom ministra narodne odbrane generalom Dvoržakom i drugima, bilo je moguće „sklopiti“ vernu sliku prilika i raspoloženja u najužem partijskom vrhu KPČ-a. To je dodatno doprinosilo razumevanju nastalih problema, boljoj percepciji događaja, sagledavanju složenosti procesa, izoštravanju vizura kojima je Beograd pratio događaje u Čehoslovačkoj.

Događajima u Čehoslovačkoj bila je posvećena sednica CK SKJ od 16. jula 1968. Bio je to još jedan pokazatelj egzistencijalne zainteresovanosti Josipa Broza Tita i jugoslovenskog partijskog vrha za događaje u Čehoslovačkoj. Tom prilikom je istaknuto da problemi koji nastaju u odnosima između socijalističkih zemalja „potvrđuju aktuelnost i ispravnost principa koji su sadržani u Beogradskoj deklaraciji iz 1955. i Moskovskoj deklaraciji iz 1956“. Jugoslovenski partijski vrh je smatrao da „pritisci i mešanje spolja u preobražaju Čehoslovačke, mogu naneti teške udarce razvoju socijalizma u ovoj zemlji, ugledu socijalizma u svetu, demokratizaciji odnosa između socijalističkih zemalja i međunarodnom radničkom pokretu“. CK SKJ je bio mišljenja „da su radnička klasa i njena KP i ostale socijalističke i progresivne snage Čehoslovačke pozvane da ocenjuju situaciju u svojoj zemlji i rešavaju probleme koji su se nagomilali tokom niza godina“. CK SKJ je smatrao da progresivne snage u Čehoslovačkoj „najbolje poznaju uslove, potrebe i mogućnosti u svojoj zemlji i dovoljno su snažne da se odlučno obračunaju sa svim pokušajima da se ugroze tekovine socijalizma i dalji socijalistički razvitak“. Tom prilikom prihvaćen je poziv KPČ-a da Josip Broz Tito poseti Čehoslovačku.⁵⁵

Beograd je bio iscrpno obavješten o toku sednice Predsedništva CK KPČ-a od 17. jula 1968. na kojoj se raspravljalo o „sadržaju odgovora na pismo pet partija“ i merama koje treba „odmah preduzeti“. O dramatičnosti situacije svedočile su odluke poput onih o: sazivanju Plenuma CK KPČ-a za 19. jul 1968; održavanju plenuma CK KP Slovačke i oblasnih komiteta Češke i Moravske; kažnjavanju onih koji zloupotrebljavaju nastalu situaciju, pružaju otpor i suprotstavljaju se rukovodstvu; preduzimanju svih potrebnih mera „za stanje pripravnosti“ i „opreza u armiji i bezbednosti“. Rasprave vođene na sednici Predsed-

⁵⁵ MIJ, KPR, I-2, ČSSR, Informacija o publicitetu plenuma CK SKJ u sredstvima informisanja ČSSR.

ništva KPČ-a od 17. jula 1968, sednici Vlade ČSSR-a od 18. jula 1968, Plenumu CK KP Slovačke od 18. jula 1968. pokazale su da u najvišem partijskom i državnom vrhu, pored razlika u mišljenju, postoji visok stepen saglasnosti oko odgovora koji treba uputiti učesnicima savetovanja u Varšavi. „Potpuna pobeda“ nad snagama „unutrašnjeg i spoljašnjeg otpora“ povratila je, na trenutak, osećaj sigurnosti i stvorila utisak „da je varšavski dokument prošlost“. Deo najvišeg partijskog vođstva Čehoslovačke je imao informaciju da vojnu intervenciju zagovara Istočna Nemačka a da se o tome razmišlja i u drugim zemljama, poput SSSR-a i Bugarske. Ipak, postojalo je ubeđenje da se sovjetsko rukovodstvo „neće odlučiti na takav krajnji korak“.⁵⁶

Odgovor CK KPČ-a na pismo iz Varšave objavila je *Borba* 19. jula 1968. Bio je to siguran znak da CK SKJ podržava gledišta koja su u njemu izneta. Uzroke postojećih konflikta rukovodstvo KPČ-a je videlo u dugogodišnjoj praksi birokratizacije društva, gušenju svih oblika unutarpartijske demokratije, produbljivanju brojnih nacionalnih i klasnih društvenih sukoba. Ono nije bežalo od primene svih sredstava socijalističke države prema neprijateljima socijalizma ali tek onda „ako se takva opasnost pojavi“. Vođstvo čehoslovačkih komunista je odbacivalo kvalifikacije koje su išle za tim da situaciju u zemlji okarakterišu kao „kontrarevolucionarnu“, proglase ugroženost „temelja socijalističkog sistema“, govore o promeni oficijelne spoljne politike i odvajanju od država koje izgrađuju socijalizam. Glavnim sadržajem procesa koji su otpočeli januara 1968. označena je „borba“ za povećanje unutrašnje snage, stabilnosti socijalističkog sistema i međusavezničkih veza. Posebno je istaknuto da partijsko rukovodstvo neće dozvoliti da budu ugrožena „istorijska dostignuća socijalizma“ niti promenjena „ravnoteža snaga u Evropi“. U skladu sa tim tražen je bilateralni sastanak sa predstavnicima KPSS-a i drugih komunističkih partija na kome bi sva sporna pitanja bila razjašnjena.⁵⁷

Pristanak sovjetskog rukovodstva na bilateralni sastanak „i to u ČSSR“, jugoslovenske diplomate su smatrale značajnim ustupkom. Tim pre, jer se znalo za uporno insistiranje Leonida Brežnjeva da mesto susreta bude Moskva, Kijev ili Lavov. Preovlađivao je utisak da je sastanak, zakazan za 29. jul 1968, otklanjao opasnost od primene „krajnjih mera“ i stvarao prostor da nastali konflikt bude rešen dijalogom. Ipak, jugoslovenski diplomatski analitičari nisu bili ubeđeni da će sam susret predstavljati „prelomni momenat“ u odnosima dve partije. Po njihovom mišljenju sa rezervom je trebalo prihvatiti ocene da je sovjetski dolazak u ČSSR motivisan „respektovanjem jedinstvenog čehoslovačkog drža-

⁵⁶ ČSSR od 18. jula 1968; Plenum CK KP Slovačke od 18. jula 1968; Razgovori Dubček–Červonenko od 19. jula 1968; Neke ocene Dubčeka, Smrkovskog i Pelikana o daljim izgledima situacije posle Plenuma CK KPČ.

⁵⁷ MIJ, KPR, I-2, ČSSR, Odgovor Predsedništva CK KPČ na pismo pet komunističkih partija; *Borba*, 19. jul 1968.

nja“, „postojećim razlikama unutar samog sovjetskog rukovodstva“, „diferenciranim prilazom“ drugih komunističkih partija. Podjednaku sumnjičavost iskazivali su i prema stavovima da susret znači „neku vrstu zaokreta“, prihvatanja „objektivno uslovljenog razvoja“ i „iznalaženja časnog izlaza“ iz neprijatne situacije. Upozoravali su da dolazak celog Politbiroa KPSS-a predstavlja deo taktike i ubeđenja da će direktna konfrontacija prisiliti rukovodstvo KPČ-a na popuštanje i suštinske ustupke „pre nego što vanredni kongres sankcioniše, prihvati i potvrdi novi kurs“. Informacije o manevrima u SSSR-u i pokretima trupa u drugim socijalističkim zemljama govorile su jugoslovenskim diplomatama da „dolazak“ u Prag ne znači „spašavanje vlastitog obraza i mirenje sa otporom čehoslovačkog rukovodstva“ već povećanje psihološkog pritiska u cilju „revizije sadašnjeg stava“ rukovodstva KPČ-a. Po njihovom mišljenju nije bilo realno verovati da će čehoslovačka strana učiniti „kompromise po suštinskim pitanjima započetog procesa“. U skladu sa tim su procenjivali da će obe strane ostati na „sadašnjim pozicijama“, što je značilo „da predstoji dalje zaoštavanje“ i da treba očekivati „nove sovjetske napore u pravcu angažovanja unutrašnjih konzervativnih snaga i stvaranja uslova i povoda za intervenciju, u formi koju bi sovjetska strana smatrala najpogodnijom u datom momentu.“⁵⁸

III

U manifestacijama prijateljstva i saradnje sa Jugoslavijom i Rumunijom partijski i državni vrh Čehoslovačke je video „istorijsku perspektivu stvaranja, na jednoj novoj osnovi, čvrstog saveza među tim zemljama“. U Pragu je prevladavalo mišljenje da bi to stvorilo pretpostavke „za novi kvalitet odnosa i jedinstva između socijalističkih zemalja“, uticalo na držanje SSSR-a i promenu njegove politike „sa pozicije velike sile“. U tom kontekstu treba posmatrati inicijativu ČSSR-a za potpisivanje sporazuma o prijateljstvu i saradnji sa Jugoslavijom, formiranje jugoslovensko-čehoslovačkog društva, medijsko obeležavanje događaja vezanih za odnose Jugoslavije i Informbiroa i drugo.⁵⁹ Podrška koja je stizala iz Beograda bila je za rukovodstvo KPČ-a od velike pomoći. Javnu demonstraciju razumevanja započetih procesa promena predstavljala je i poseta Josipa Broza Pragu. Čehoslovački komunisti su je dočekali sa velikom nadom. Za Tita i državno-partijsko rukovodstvo u Beogradu to je bila prilika da

⁵⁸ MIJ, KPR, I-2, ČSSR, Ocena situacije uoči susreta rukovodstava KPČ i KPSS koju je 23. maja uputila naša ambasada u Pragu.

⁵⁹ MIJ, KPR, I-2, ČSSR, Beleška o inicijativi ČSSR za potpisivanje sporazuma o prijateljstvu između SFRJ i ČSSR; Beleška o inicijativi ČSSR za formiranje jugoslovensko-čehoslovačkog društva; Beleška o emisiji praške TV od 17. jula 1968. posvećena godišnjici rezoluciji Informbiroa.

još jednom bude izložen celoviti jugoslovenski pogled na odnose među socijalističkim zemalja i komunističkim partijama.

Poseta Josipa Broza Tita i jugoslovenske partijske delegacije Pragu, do koje je došlo 9. i 10. avgusta 1968, bila je u funkciji podrške Jugoslavije Čehoslovačkoj i demonstracije njene spoljnopolitičke orijentacije. Aleksandar Dubček je upoznao Josipa Broza sa personalnim i političkim promenama do kojih je u Čehoslovačkoj došlo tokom oktobra i decembra 1967. i januara 1968. Jugoslovenski „drugovi“ su upoznati sa delatnošću antisocijalističkih i antipartijskih snaga. Za razliku od pet partija potpisnika „ultimatuma“ iz Varšave, Dubček i Tito unutrašnju situaciju u Čehoslovačkoj nisu ocenili kao kontrarevolucionarnu. „Priznavanje kontrarevolucionarne situacije“, po mišljenju Dubčeka, „značilo bi pokretanje čitavog administrativnog prinudnog aparata“. Nasuprot tome vođstvo KPČ-a se odlučilo za političke metode borbe plašeći se da bi svaki drugi pristup značio „još složeniju situaciju u zemlji“. Tito je bio mišljenja da ne treba „dozvoliti demokratiju i onima koji su protiv socijalizma“ jer bi to značilo „dozvoliti kaos“. Govoreći kritički o sopstvenim greškama i popustljivom stavu prema ljudima „koji govore da je SKJ odigrao svoju ulogu, da je isti slučaj i sa radničkom klasom, da inteligencija treba da vodi društvo“, Tito je, istovremeno, imao nameru da ohrabi eventualne Dubčekove radikalnije poteze prema partijskoj opoziciji (Klub 231, grupa KAN, osnivači Socijaldemokratske partije...) i otvoreno zapreti profesorima Beogradskog univerziteta kao protivnicima samoupravljanja. Broz je veoma jasno odbacio svaku moguću optužbu da Jugoslavija nastoji da pokvari odnose SSSR-a i ČSSR-a. On je iz Praga još jednom poručio da ne treba dramatiizovati stvari u Čehoslovačkoj. Posebno je istakao uverenje da KPČ i radnička klasa, oslonjene na bogate tradicije, imaju sposobnost da se „sami obračunaju sa unutrašnjim neprijateljima socijalizma“. Svako mešanje sa strane označio je „velikom greškom“ koja bi „nanjela neprocenjivu štetu cjelokupnom međunarodnom političkom pokretu“.⁶⁰

Dani koji su sledili bili su puni iščekivanja. Brozova poseta u partijskim listovima socijalističkih zemalja samo je kurtoazno propraćena. Bio je to siguran znak da u Moskvi, Berlinu, Varšavi, Sofiji, Budimpešti nema kolebanja. Moskovska *Pravda* je tih dana naglašeno pisala o „vernosti socijalističkom internacionalizmu“ kao pravu i obavezi marksističko-lenjinističkih partija da pruže pomoć i zaštitu drugim „bratskim zemljama“ u slučaju imperijalističkog mešanja u njihov unutrašnji razvoj. U uvodnicima lista, koji su uvek bili merilo stavova koje zastupa Kremlj, ukazivano je na „nepomirljiv konflikt“ marksizma-lenjinizma i buržoasko-liberalnih i pseudo-revolucionarnih stavova. Naglašeno je insistirano na „potrebi učvršćivanja jedinstva socijalističke zajednice i

⁶⁰ MIJ, KPR, I-2, Razgovori Dubček–Tito od 9. i 10. avgusta 1968.

zbijenosti komunističkih redova“. Senzacionalno je obelodanjeno postojanje tajnih planova Zapada o „munjevitom osvajanju DR Nemačke“. Tekstovi o događajima u Čehoslovačkoj bili su sve brojniji. Bio je to siguran pokazatelj da propagandni i politički pritisak raste a intervencija postaje jedina opcija.

U noći između 20. i 21. avgusta 1968, zajedno sa sovjetskim tenkovima, istorija je krenula u neželjenom pravcu.

Summary

The View from Belgrade to Czechoslovakia in 1968

The paper deals with the intensity of the relations between Prague and Belgrade. The meetings of many eminent statesmen and politicians of two countries and constant diplomatic contacts facilitated that Josip Broz Tito and the party-state leadership of Yugoslavia were very well informed about the events in Czechoslovakia during 1967 and 1968. Indirectly, the paper concerns the Yugoslav impact on the part of the Czechoslovakia's leadership and the complexity of the relations that connected Prague and Belgrade with the policy of the Warsaw's Treaty and the USSR.